

Zsoldos Endre

Weiss Ferenc, Horányi Elek és Akai Kristóf

Bevezetés

A szerző nélkül megjelent művek több problémát is okoznak, nemcsak a bibliográfia, hanem a csillagászat (és általában a tudomány) történetében is. Először is, ha nem tudjuk, ki a szerző, akkor ez a mű kimarad a valódi szerző megjelent munkái közül, és így esetleg értékes hozzájárulása a tudomány fejlődéséhez ismeretlen marad. Másodsor, ugyanez fordítva is igaz, ha téves szerzőt kapcsolunk egy műhöz, akkor ezt a szerzőt a mások által elért esetleges eredmények alapján értékeljük.

Az alábbiakban három ilyen kétségesnek tűnő esetet vizsgálok meg alaposabban. Ezek közül az első és a harmadik egyértelmű: a könyvet nem az írta, akinek Magyarországon rendszeresen tulajdonítják. A második eset pedig egy Rómában kiadott piarista tézis, melynek, mint látni fogjuk, a szerzője ismeretlen marad továbbra is.

Astronomiae physicae

1760-ban Nagyszombatban megjelent egy szerző nélküli, *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia breviarium, methodo scholastica ad usum studiosae juventutis* című könyv.¹ Zemplén Jolán a 18. századi fizika magyarországi történetét ismertető könyvében így ír róla:

„Nehéz a szerző megállapítása egy címében asztronómiát ígérő, de tartalmában mechanikát nyújtó 1760-as nagyszombati disszertációban: „Asztronómiai és fizikai breviárium Newton elvei szerint a szorgalmas ifjúság használatára”. Ranics István pécsi diák doktorálására készült. Ebben az időben Nagyszombatban a filozófiát Hegyi József, a matematikát Eberle Antal, a természeti jogot és etikát Abel Ferenc tanították. Sem a doktoráló, sem a professzorok egyike munkájaként nem tartják nyilván a különféle bibliográfiák. Persze elképzelhető, hogy akár Hegyi József, akár Eberle József a szerző, hiszen Hegyi József Kassán is tanított filozófiát, Eberle pedig többször is volt a matematika

¹ *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia breviarium, methodo scholastica ad usum studiosae juventutis*, Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1760.

tanára. Valószínűnek azért nem látszik mégsem egyik professzor szerzősége sem, mert a névtelenül megjelent művek szerzőit is ismerjük ma már. Hegyiről és Eberléről pedig egyik ismert egyetemtörténet sem jegyzett fel semmit. Lehet, hogy kivételesen a doktorjelölt volt a szerző?”²

Lábjegyzetben megemlíti, hogy erre az „eddig Magyarországon teljesen ismeretlen könyvre a szerző Nagyszombatban, a Spolok Sv. Vojtecha (Szent Adalbert egyesület) könyvtárában bukkant rá”.³ A könyvet magát nagyra értékeli: „a szerző – bárki is legyen – nemcsak a newtoni dinamika eredményeit ismeri, hanem e korban és környezetben szokatlan éleslátással ismeri fel ennek a mechanikának jelentőségét és lehetőségeit.”⁴ És mivel Nagyszombatban jelent meg, így „1760 táján ez a névtelen szerző látszik az egyetlennek, aki Magyarországon Newton dinamikáját – legalábbis az égi mechanikára vonatkozólag – fenntartás nélkül elfogadja.”⁵

Zemplén Jolán e könyv esetében sajnos több helyen téved. Először is, a mű egyáltalán nem volt ismeretlen Magyarországon. AZ OSZK-ban három példány is van belőle,⁶ és többek között a Csillagda könyvtárában is megtalálható.⁷ Szinyeyi⁸ és Petrik⁹ könyvészetiében is szerepel, mindkettőben szerző nélkül.

Alaptalan az a feltételezés is, hogy a könyv Ranics István doktorálására készült volna. Az említett eseményen ajándékkönyv lehetett, azaz a téziseket hozzákötötték egy, már megjelent műhöz. Ebben az esetben ez az *Astronomiae physicae...* című kötet volt. Egy tézissort többféle könyvhöz is hozzákötthettek. Egy példa: 1757 augusztusában vizsgáztatott Ivancsics János, Raisl Henrik és Eberle József Nagyszombatban. A vizsgatéziseket a felelők különféle könyvekhez illesztették, melyeknek nemcsak a tartalma, hanem a mérete is különbözhetett.¹⁰ Fordítva sem volt

² M. ZEMPLÉN Jolán, *A magyarországi fizika története a XVIII. században*, Bp., Akadémiai, 1964, 154–155.

³ *Uo.*, 188 (327. jegyzet). Az egyesület ma is létezik, honlapjuk: <https://www.ssv.sk/> (Letöltve: 2020. november 30.).

⁴ *Uo.*, 155.

⁵ *Uo.*, 156.

⁶ A jelzetek: 291.363, 267.900, 267.889.

⁷ Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet (a továbbiakban Csillagda) könyvtára, l.sz. 7235.

⁸ SZINYEI József, *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete, 1472–1875*, Bp., Athenaeum, 1878, cols. 873–874.

⁹ PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája 1712–1860*, Első kötet, Bp., Dobrowsky Ágost, 1888, 128.

¹⁰ Néhány példa az OSZK-ból (minden könyvhöz ugyanazok a tézisek vannak kötve): STRADA, Famiano, *De Bello Belgico Decas Prima Ab Excessu Caroli V. Imp. Usque ad initia Praefecturae Alexandri Farnesii Parmae ac Placentiae Ducis III* [...] Editio novissima, emedator, & accuratior [...] Pestini, Apud Joannem Gerardum Mauss, 1751 (306.227); SANDINI, Antonio, *Vitae Pontificum Romanorum Ex Antiquis Monumentis collectae* [...] Pars I, Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1756 (825.248); KÉRI Borgia Ferenc, *Historiae Byzantinae Epitomae, E Compluribus Graecis Praecipue Scriptoribus Concinnata, A Constantino Magno, ad Constantinum ultimum, & expugna-*

állandó a kapcsolat, ugyanazt a művet több vizsgánál felhasználhatták. Erre jó példa az *Astronomiae physicae...* című kötet, melynél, mint láttuk, a Zemplén Jolán által vizsgált kötetben a felelő Ranics István, a vizsgáztatók Hegyi József, Eberle Antal és Abel Ferenc voltak. A Csillagda példányában a felelő Krell Mihály, a vizsgáztatók pedig Kenyeres József, Schmelzer Ignác és Gottgeisl János Keresztély. Így tehát világos, hogy a tézisek és a könyvek között nincs egyértelmű hozzárendelés, így a szerző személyére irányuló találgatások is tévesek.

A magyarországi irodalom általában két lehetséges szerzőt nevez meg. Szinyvei Reviczky Antalnak tulajdonítja a könyvet. Ugyancsak őt tekinti szerzőnek a Katolikus Lexikon online változata.¹¹

Reviczkynél sokkal gyakrabban előfordul Weiss Ferenc szerzőségének említése. Sommervogel bibliográfiája szerint a könyvet Weiss írta,¹² és ez az állítás elterjedt hazánkban és külföldön is, és a modern szakirodalomban is gyakran megtalálható. Érdemes megemlíteni néhány példát. A legfrissebb Hell Miksa-életrajzban azt olvashatjuk, hogy Weiss, amikor kinevezték a matematika professzorának Nagyszombatban, megírta az első egyértelműen newtonianus magyarországi tankönyvet.¹³ Hasonló állítás található egy, a magyarországi jezsuiták történetéről írott cikkben is.¹⁴ A jezsuita névtár is Weisst tekinti szerzőnek.¹⁵ Ugyanakkor kicsit óvatosabban fogalmazott Fodor Ferenc földrajztörténete, ő csak nagyszombati íróként feltételezett: „[k]étségtelen, hogy az 1760-ban névtelenül ugyan, de Nagyszombatban megjelent »Astronomiae physicae juxta Newtoni principia brevium« című szintén a nagyszombati jezsuiták valamelyikének munkája.”¹⁶ Weiss szerzősége azonban mindenképpen szokatlan lenne, mivel

*tam per Turcos Constantinopolim [...], Tyrnaviae, Typis Academicis Societ. Jesu, 1743 (284.673); MARLIANI, Ambrogio, *Theatrum Politicum, In quo quid Agendum sit a Principe, et quid Cavendum, Accurate Praescribitur* [...], Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1757 (281.557).*

¹¹ <http://lexikon.katolikus.hu/R/Reviczky.html> (Letöltve: 2020. november 24.).

¹² SOMMERVOGEL, Carlos, S. J., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* (nouvelle édition), Bibliographie, Tome VIII, Bruxelles, Oscar Schepens – Paris, Alphonse Picard, 1898, col. 1037.

¹³ ASPAAS, Per Pippin, KONTLER, László, *Maximilian Hell (1720–92) and the Ends of Jesuit Science in Enlightenment Europe*, Leiden–Boston, Brill, 2019, 76: „...Weiss was appointed professor of mathematics in Trnava. While there, he also wrote the first unequivocally Newtonian textbook in astronomy in Hungary, *Astronomiae physicae juxta Newtoni principia brevium* (A short introduction to physical astronomy according to the *Principia* of Newton [1759]).”

¹⁴ SHORE, Paul, *Enduring the Deluge. Hungarian Jesuit Astronomers from Suppression to Restoration = Jesuit Survival and Restoration. A Global History, 1773–1900*, ed. Robert A. Maryks, Jonathan Wright, Leiden–Boston. Brill, 2015, 157: „The ex-Jesuit [azaz Weiss] also produced the first work on Newtonian physics by a Hungarian, *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia...* (Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1759).” (44. lábjegyzet).

¹⁵ <http://jezsuita.hu/nevtar/weiss-ferenc/> (Letöltve: 2020. november 24.).

¹⁶ FODOR Ferenc, *A magyar földrajztudomány története*, Bp., MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2006, 39.

publikált munkái azt mutatják, hogy kifejezetten észlelő csillagász volt, munkáiban elméleti fejtegetéseknek nyoma sincs.¹⁷

A valódi szerző azonban se nem magyar, se nem nagyszombati, hanem francia volt. Pierre Sigorgne (1719–1809) írta a könyvet, és 1749-ben jelent meg Párizsban – és akkor is névtelenül.¹⁸ Sigorgne volt az első francia newtoniánus professzor,¹⁹ és a témában több művet is kiadott.²⁰

Sigorgne művének egy későbbi tübingeni kiadásában szerzősége teljes bizonyítást is nyer. A szerkesztő – August Friedrich Bök (1739–1815) tübingeni filozófiaprofesszor – előszavában hivatkozik a nagyszombati kiadásra, melyről Makó Pál leveléből értesült.²¹

Így tehát kétség sem férhet hozzá, hogy a nagyszombati könyv a párizsi eredetiből készült, és nem Reviczky, és nem is Weiss a szerzője, hanem Pierre Sigorgne. Ez egyébként nem új felfedezés, hiszen 1935-ben megjelent cikkében Griveaud is említett egy „Zyrnau”-i kiadást. Ráadásul Sigorgne nem volt ismeretlen Magyarországon ebben az időben, ahogy azt Molnár János hivatkozásai tanúsítják.²²

¹⁷ Ugyanezt olvashatjuk Zemplén Jolán poszthumusz művében, M. ZEMPLÉN Jolán, *A felvidéki fizika története*, s. a. r. GAZDA István, Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 1998, 301: „Weiss nagyobb összefoglaló művet nem írt, de a különféle folyóiratokban megjelent tanulmányai valóban kiváló gyakorlati csillagásznak mutatják.” L. még HOLOŠOVÁ, Alžbeta, ŽAŽOVÁ, Henrieta, *History of the Observatory at the University of Trnava 1756–1785*, Trnava, Trnavská Univerzita, 2013, 45: „Although F. Weiss never wrote his collected works and did not deal with the theoretical questions of astronomy...”

¹⁸ *Astronomiae physicae juxta Newtoni Principia breviarium, methodo scholastica, ad usum studiosae juventutis*, Parisiis, Apud Jacobum-Franciscum Quillau, 1749. L. még GRIVEAUD, Martial, *Un physicien oublié de XVIIIe siècle: L'Abbé Pierre Sigorgne de Rembercourt-aux-Pots 1719–1809 = Annales de l'Est*, 3(4^e Série, 1935), 81: „Réimprimé à Upsal en 1751; à Lucques, dans une traduction italienne en 1757, et à Zyrnau [sic!] (Hongrie) en 1762, il devint classique à l'Université de Tubingue.” Ugyancsak Sigorgne-t említi ŽAŽOVÁ, Henrieta, *Budova univerzitného observatória v Trnave*, = *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 57(fasc. 2, 2017), 37: „Breviár však najnovšie podľa výskumu Stanislava Šišuláka nebol dielom F. Weissa, ale francúzskeho fyzika Pierra Sigorgneho, ktoré anonymne vyšlo v roku 1749 v Paríži.”

¹⁹ BROCKLISS, Laurence, *Science, the Universities, and Other Public Spaces: Teaching Science in Europe and the Americas = The Cambridge History of Science Volume 4: Eighteenth Century Science*, ed. Roy Porter, Cambridge, University Press, 2008, 62: „The first French professor of philosophy known to have embraced Newtonian physics...”

²⁰ Például SIGORGNE, Pierre, *Institutions Newtoniensis, ou Introduction a la philosophie de M. Newton*, Paris, Jacques-François Quillau, 1747.

²¹ SIGORGNE, Pierre, *Praelectiones Astronomiae Newtonianae, ad vsvm studiose jvventvtis*. Ab ipso avctore plvrimvm avctas et emendatas. Ed. Avg. Frid. Boeckivs, Tvbingae, Io. Georg. Cottae, 1769, 9: „Astronomiae physicae juxta Newtoni principia Breviarium, 1749, Paris. apud Jac. Franc. Quillau, cum approbatione & privilegio Regis. Libellum hunc ante paucos annos Tyrnaviae recusum fuisse per hos demum dies litteris accepi a P. Mako, Philosopho & Mathematico Viennensi celeberrimo.”

²² MOLNÁR János, *A' természetiekről, Nevvton tanitványinak nyomdoka szerént hat könyv*, Pósony–Kassa, Landerer, 1777, 112: „Ide lehet SIGORNÉnak elmélkedését tenni, (a) kevés változtatás-

Ex physica selectas propositiones publice disputandas exhibet...

A Weissnek tulajdonított könyvvel kapcsolatban már felmerült a vizsgatézisek szerzőségének problémája. Zoványi Jenő foglalkozott ezzel a kérdéssel részletebben.²³ A főleg protestáns disputációk, disszertációk átvizsgálása után arra a következtetésre jutott, hogy ezek szerzői az elnöklő professzorok, hacsak nincs valamilyen módon jelezve, hogy ez a felelő műve. Jacob Schnitzler kapcsán én is találkoztam ezzel a kérdéssel, és az ő disputációi teljes mértékben igazolták Zoványi állítását.²⁴ Ha nem Schnitzler volt a szerző, akkor vagy azt olvashattuk a címlapon, hogy „autor et respondens”,²⁵ vagy az üdvözlő vers megszólításából derült ki, hogy a felelő a szerző.²⁶ Hasonlóképpen, amikor egy disputáció szerzője hivatkozik egy másik disputációra, mint a sajátjára, akkor csak ő lehetett a szerző, mert a felelő természetesen már más volt.²⁷

A katolikus, főleg jezsuita egyetemeken más volt a szokás. Többé-kevésbé kidolgozott disputációk helyett inkább csak téziseket adtak ki,²⁸ azaz néhány, egymáshoz nem kapcsolódó mondat szerepelt témánként. Például egy nagyszombati kiadványban találjuk az alábbi csillagászati téziseket:

- 32. Ex Mundi systematibus Copernicanum ut hypothesis, Tychonicum ut thesis defendi potest.
- 33. Coelum neque omnino vacuum est, neque solidum, sed fluidum. Sol est corpus potissima sui parte igneum; ejus maculae probabilis sunt exhalationes ex eo erumpentes.

sal”. A hivatkozás: „(a) SIGORNE pag. 74. Paris, 1747.” (l. 18. jegyzet).

²³ ZOVÁNYI Jenő, *A főiskolai disputációk és szerzőik = Protestáns Szemle*, 45(1936), 12–16.

²⁴ ZSOLDOS Endre, BLAGA, Cristina, *Jacob Schnitzler Wittenbergben = Magyar Könyvszemle*, 122(2006), 16–31.

²⁵ Például a *Disputatio pneumatologica succinctam quaestionum praeliminarium discussionem exhibens* (RMK III/6505) című disputációnál Schnitzler volt az elnök és Simon Hammerdörffer az „autor et respondens”.

²⁶ Erre példa a *Dissertatio Chorographica De Franconia* (RMK III/2131) című disputáció, ahol Schnitzler az üdvözlő versét úgy zárja, hogy „Literatissimo Dn. Aut. et Resp. animitus gratulatur Praeses”. A felelő és a szerző Matthias Schuster volt.

²⁷ Egy példa Schnitzlertől. Az új csillagokról szóló disputációban (*Disputatio Astronomica De Stellis Fixis Novis*, RMK III/2098) hivatkozik egy korábbi művére: „dictum est in Dissertatione nostra Cometica” (*Disputatio Astronomica De Stellis Erraticis Extraordinariis seu Cometis*, RMK III/2097). Mivel két különböző felelő volt, csak Schnitzlerre vonatkozhat a „nostra”.

²⁸ Ezeket is a professzorok írták, ahogy Pázmány Grazban kiadott téziseivel kapcsolatban Blum megállapította. BLUM, Paul Richard, *Studies on Early Modern Aristotelianism*, Leiden–Boston, Brill, 2012, 54: „Normally, such disputations were written by the teacher as *praeses* (“presider”) and reproduce his most important theses, which we might consider as the outcomes of the detailed discussions in his lectures; the one who was taking his doctoral degree had to defend these.”

- 34. Luna ac reliqua Sidera errantia sunt corpora opaca, a sole illuminata. Cometae sunt de genere Planetarum.²⁹

Három professzor neve van megadva – Apponyi József, Weiss Ferenc és Wittman Ádám –, közülük nyilván a csillagász Weiss írta ezeket. Biztosak lehetünk abban, hogy nem a felelő munkája, mivel szóról szóra ugyanezek a tézisek megjelentek más hallgatók vizsgája alkalmából is. Az OSZK-ban három vizsgázónál is megtalálhatók: Venánszki Ferenc, Klasz Ádám és Székhelyi Majláth József. Az ajándékkönyv se feltétlenül azonos, ugyanazok a tézisek más és más könyvekhez lehetnek hozzákötve, esetenként több év különbséggel a megjelenésben (l. fentebb Weiss esetében).

A címben említett tézisgyűjtemény Rómában jelent meg 1756-ban, az alábbi címmel:

*Ex Physica Selectas Propositiones publice disputandas exhibet. Facta omnibus argumentandi potestate Alexius Horányi e Scholis Piis in Novo Calasancio Collegio Philosophiae, et Matheseos Auditor Accedit Tractatio De Artificiali Electricismo ex Beniamini Franklini Theoria. Quam expolivit, confirmavit, auxitque Joannes Baptista Beccaria ex Scholis Piis.*³⁰

Mint olvasható, a felelő a piarista Horányi Elek (1736–1809) volt, aki 1755-ben utazott Rómába tanulmányai folytatására. Ez a vizsgája egy évvel később zajlott, amikor még csak 20 éves volt:

„1755-ben jutott a huszadik évében járó budai születésű Alexius Horányi piarista-atyja Rómába, tanulmányainak folytatása végett. Ezekben oly meglepő előhaladást tett, még természettudományokban is, hogy már a rákövetkező évben jeles disputatiót tartott, magyarok közt tán elsőnek szólván Franklin Benjamin villámhárító kísérleteiről. Szövege meg is jelent ily címen: [...]”³¹

Míg Veres egy szót sem ejt a szerzőségről, a magyarországi hagyomány egyöntetűen Horányit tekinti a tézisek írójának. 1786-ban a *Merkur von Un-*

²⁹ *Dum Assertiones ex Universa Philosophia In Alma, ac Celeberrima Archi-Episcopali Soc. Jesu Universitate Tyrnaviensi, Anno Salutis M. DCC. LIV. Mense ... die ... publice propugnaret Perillustris, ac Eruditus Dominus Josephus Majláth de Székhely Philosophiae in 2dum annum Auditor, Seminarii S. Adalberti Convictor. Ex Praelectionibus R. P. Josephi Apponyi, e Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. ejusdemque Prof. Publ. Ord. & Examinatoris. R. P. Francisci Weiss, e Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. Matheseos Prof. Publ. Ord. & Examinatoris. R. P. Adami Wittman, e Soc. Jesu, AA. LL. & Phil. Doct. Ethices, & I. N. Prof. Publ. Ord. & Examinatoris. Auditoribus Oblatae.* A Kéri Borgia Ferenc által írt *Dissertatio Physica de Causis Motuum in Corporibus*, Tyrnaviae, Typis Acedemicis Societ. Jesu, 1754 című könyvhöz hozzákötve.

³⁰ OSZK-s jelzete 296.533.

³¹ VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Bp., MTA, 1941, 300–301.

garn cikkírója, feltehetően Kovachich Márton György maga, felsorolta Horányi műveit, köztük ezt rögtön az első helyen. Külön kiemelte, hogy milyen nagy sikerű munka volt, és még Eduardo Corsininek is tetszett.³² Azóta is szinte mindenki kivétel nélkül elfogadta, hogy ez Horányi műve. Szinnyei is az ő írásának tekintette,³³ és a *Régi Magyar Könyvtár* III/XVIII. század 1. kötete is neki tulajdonítja.³⁴

Zemplén Jolán – nyilván a magyarországi hagyományokra támaszkodva – kiegészítette Veres leírását: Horányit „a rend Rómába küldte ahol már 1756-ban ‘megírta’ és megvédte az alább ismertetendő értekezést”³⁵ [kiemelés tőlem].

A helyzet azonban nem ennyire egyszerű. Egyrészt, mint már Zoványi megállapította, ezeket a téziseket rendszerint a professzorok írták. Ugyanerre a következtetésre jutott Ugo Baldini is itáliai piarista tézisek vizsgálatánál.³⁶ Ennél a tézisgyűjteménynél viszont nem található arra utaló nyom, hogy a felelő írta volna. Másrészt, ugyanezek a tézisek más nevek alatt is előfordulnak. Ezek a következők:

- Nicolaus Crucianus³⁷
- Petrus Franciscus Toti³⁸
- Michael Antonius Toti³⁹

A kiadvány két részből áll, az első 64 oldal tartalmazza a téziseket, utána újra-kezdve a számozást, 14 oldalon át az alábbi írás található: „De artificiali electricismo ex Beniamini Franklini theoria quam confirmavit, expolivit, auxitque Joannes Baptista Beccaria de CC. RR. Scholarum Piarum in Regio Taurinensi Lyceo physices exp. profess. Scientiarum Academicus(?) Londinensis atque Bononiensis.”

³² *Bücher die nächstens erscheinen werde = Merkur von Ungarn oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer* 1(Zehntes heft, 1786), 980: „Diese Abhandlung ist eigene Horanyische Arbeit, und ward von dem Generale der Piaristen Eduardo Corsini sehr wohl aufgenommen.”

³³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IV. kötet, Bp., Hornyánszky Viktor, 1896, col. 1072.

³⁴ DÖRNYEI Sándor, SZÁVULY Mária, *Régi Magyar Könyvtár*, III/XVIII. század, 1. kötet, 1712–1760, Bp., OSZK, 2005, 153 (726. sz.).

³⁵ ZEMPLÉN 1964, i. m. 171.

³⁶ BALDINI, Ugo, *The Reception of a Theory: A Provisional Syllabus of Boscovich Literature, 1746–1800 = The Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts 1540–1773*, ed. John W. O’Malley, Gauvin Alexander Bailey, Steven J. Harris, T. Frank Kennedy, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 2006, 405–450.

³⁷ <https://bibdig.museogalileo.it/Teca/Viewer?an=000000324097> (Letöltve: 2020. november 24.)

³⁸ https://books.google.hu/books?id=k1bLi18_V7sC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false (Letöltve: 2020. november 24.)

³⁹ BALDINI 2006, i. m. 411.

A két itáliai⁴⁰ (Crucianus és P. F. Toti) és Horányi neve alatt kiadott nyomtatványok a címlap és a dedikáció kivételével teljesen megegyeznek, így nem lehet egyikükhöz sem kötni a megírását. Sokkal valószínűbb Baldini álláspontja, szerinte a szerző ismeretlen (feltehetően valamelyik piarista professzor lehetett).⁴¹

Érdeemes még megemlíteni a nyomtatvány második részében található elektromosságtani dolgozatot is. Ahogy a tézisek, ezek se tekinthetők Horányi (vagy az itáliai felelők) munkájának. De nem is Beccaria írását kötötték hozzá a tézisekhez, mivel az ő bibliográfiájában ilyen tétel nem szerepel.⁴² Ez is egy névtelen piarista szerző munkája lehet, mint a tézisek, és feltehetően ugyanazé.

Cosmographia seu Philosophica Mundi descriptio

Kevés annyira negatívan megítélt személy található a fizika magyarországi történetében, mint Akai Kristóf (1706–1766). Az ezt kiváltó mű a *Cosmographia*, melyről a bibliográfiák és életrajzok egyöntetűen azt állítják, hogy Akai munkája.

Zemplén Jolán könyvében kíméletlen Akaival:

„Nem sokkal azután, hogy Nagyszombatban AKAI KRISTÓF képtelen skolasztikus számárságait még kiadták...”⁴³

Zemplén könyvének ismertetésekor hasonlóan vélekedett Vekkerdi László is:

„A XVIII. század első felében reá [Szentiványi Mártonra] támaszkodó nagyszombati jezsuiták tudományos igénye még kisebb, s ugyanez a helyzet a jezsuita akadémiákon, pl. Kassán is, itt 1737-ben jelent meg Akai Kristóf elretentő butaságokkal teli *Kozmográfiája*.”⁴⁴

Érdeemes a könyv kiadástörténetét megnézni. Zemplén Jolán állítása szerint

„művét első, 1737-es kiadása után még 1739-ben, 1741-ben és 1749-ben is kiadták”.⁴⁵

Az első probléma itt jelentkezik. Petrik bibliográfiája szerint három kiadás volt, és ezekhez járult egy részleges kiadás.⁴⁶ Így tehát az első kiadás 1737-ben, a

⁴⁰ A harmadikat, az M. A. Toti vizsgájához kapcsolódó kiadványt nem találtam a neten.

⁴¹ BALDINI 2006, i. m. 411.

⁴² EANDI, Giuseppe Antonio, *Memorie storiche intorno gli studi del padre Giambatista Beccaria delle scuole pie, professore di fisica sperimentale nella r. Università di Torino ec.*, Torino, 1783, 153–158.

⁴³ ZEMPLÉN 1964, i. m. 402.

⁴⁴ VEKERDI László, *A fizika története Magyarországon = Valóság*, 8(1965), 96–100.

⁴⁵ ZEMPLÉN 1964, i. m. 151.

⁴⁶ PETRIK 1888, i. m. 36.

második 1739-ben, a harmadik pedig 1741-ben jelent volna meg. Ehhez jönne még a szintén 1741-ben megjelent részleges kiadás, amely Petrik szerint a mű 1737. évi kiadásának harmadik könyvét tartalmazza. Ezekhez járul még a *Pótlások*ban leírt újabb kötet, amely szintén 1741-ben jelent meg, és a „szerző *Cosmographia* című műve 4. könyvének címlapkiadása”.⁴⁷

Ez öt kötet, melyekből négy megtalálható és megnézhető az OSZK-ban. Ezek alapján a fenti leírások nem tekinthetők pontosnak. Valójában csak egy teljes kiadás van, ez Petriknél a második, ami 1739-ben jelent meg, és hat könyvből áll.

Az OSZK-ban kézbe vett példányok alapján az alábbi kapcsolat van a különböző kiadások között:

1. *Cosmographia*, 1736: ez tartalmazza az első két könyvet.
2. *Continuatio Cosmographiae*, 1737, a harmadik könyv első 14 fejezetét tartalmazza.
3. *Cosmographia*, 1739, ez az egyetlen teljes kiadás, hat könyvet tartalmaz.
4. *Continuatio Cosmographiae*, 1741, ez a 4–6. könyveket tartalmazza.

A harmadik könyv 15–28. fejezeteinek külön kiadása hiányzik, ez elképzelhető, hogy Petrik harmadik, 1741-ből való kiadásának felel meg, bár a leírás alapján ez inkább a teljes mű lehet.

A fenti listán az 1., 2. és 4. tételek vizsgához kapcsolódó ajándékkönyvek. Az első kettő Barkóczi Sándor vizsgájára készült, a promoter Földesi János professzor volt (Szinyeyi szerint ő volt a második tétel szerzője).⁴⁸ A címlapokon nyomra sincs Akai Kristóf nevének. Vele csak a negyedik tételnél találkozunk, ahol ő volt a promoter Johannes Bapt. Grueber vizsgájánál. A 3. tételnél pedig semmilyen név nem szerepel a címlapon.

Hogy vált ebben az esetben Akai Kristóf szerzővé? Mert már elég korán őt tekintették annak. Horányi Elek 1782-ben neki tulajdonította,⁴⁹ és őt követte Poggenдорff⁵⁰ és Sommervogel⁵¹ is. Szinyeyi is őt tartotta szerzőnek (függetlenül attól, hogy Földesi Jánost is), és valószínűleg ő terjesztette el az újabb és újabb kiadások létét.⁵²

⁴⁷ Magyarország Bibliográfiája 1712–1860, V. Pótlások, szerk. Komjáthy Miklósné, Bp., OSZK, 1971, 23.

⁴⁸ SZINNYEI 1894, i. m. III, col. 678

⁴⁹ HORÁNYI Elek, *Nova Memoria Hngarorum et Provincialium, Pars I, A-C*, Pestini, Matthiae Trattner, 1792, 58: „Ipsius industriae adscribitur Cosmographia, quae cum continuatione, subiecta fuit prelo Cassoviae A. MDCCXLI. 8.”

⁵⁰ POGGENDORFF, J. C., *Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften*, Erster Band, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1863, col. 21.

⁵¹ SOMMERVOGEL, Carlos, S.J., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Bibliographie, Tome I (nouvelle édition), Bruxelles, Oscar Schepens, Paris, Alphonse Picard, 1890, cols. 103–106.

⁵² SZINNYEI 1891, i. m. I, col. 97: „Cosmographia, seu philosophica mundi descriptio. Cassoviae, 1737. (Újabb kiadásai: U. ott, 1739. 1741. és 1749.)”

A címlapok azonban egészen mást mutatnak. Először is Akairól neve csak a 4. tételnél bukkan fel (az OSZK példányai esetében). Másodszer, az 1. és 3. tételknél a teljes cím szerint különböző szerzőktől válogatták össze a könyv tartalmát („Ex Authoribus collecta”). Ez még jelenthetné, hogy Akai volt, aki ezt véghezvitte, de ennél sokkal egyszerűbb a helyzet. A könyvet ugyanis más írta.

1719-ben volt Prágában az a vizsga, amihez megjelent egy ajándékkönyv: *Mundus philosophicus disputationi traditus; sive Universa philosophia Scholastico-Peripatetica*.⁵³ Ennek valószínű szerzője a vizsga elnöke, Eugenius Worel⁵⁴ (Eugen Vorel), ciszterci szerzetes és prágai professzor. Természetesen, mint a fentebbi eseteknél is, itt is felmerülhet a kérdés, hogy valóban Vorel írta-e a könyvet, vagy ő csak a vizsgáztató volt? Az mindenesetre bizonyos, hogy a műnek cseh szerzője volt, ezt a szöveg egyértelműen bizonyítja. Ezeket olvashatjuk például: „Boëmiae nostrae”,⁵⁵ „in Boëmica lingua querere: Kolik ge hodin na den?”⁵⁶ A magyar kiadó a cseh hivatkozásokat a legtöbb helyen átírta – például a „Wativa Boëmiae”⁵⁷ helyett a magyar kiadásban „Danubio”-t találunk⁵⁸ – vagy egyszerűen kihagyta.⁵⁹ Van azonban olyan eset is, amikor a cseh szöveg benne maradt, pont a fentebb idézett „Kolik ge hodin na den?”⁶⁰

Nem a teljes cseh kiadás lett újra kiadva Kassán, hanem annak csak a „Synthagma physiologicum” című részei, azok viszont majdnem teljesen azonosak. A pár cseh hivatkozás magyarra változtatásán kívül is van azonban néhány különbség. Az 1741-ben megjelent *Continuatióban*⁶¹ például majdnem háromoldali szöveget hozzárta a magyar kiadó, aki ebben az esetben lehetett Akai is, mert ő volt a vizsgáztató.

Így tehát látjuk, hogy az Akai Kristófról megjelent lesújtó vélemények teljesen alaptalanok. Természetesen lehet, hogy valóban egy vaskalapos skolasztikus volt, de ezt a *Cosmographia* és folytatásai alapján nem állíthatjuk. A feltételezhető szerzőről, Worelról pedig az utókornak jobb véleménye volt,⁶² mint Akairól hazai bírálóinak.

⁵³ VOREL, Eugenius, *Mundus philosophicus disputationi traditus; sive Universa philosophia Scholastico-Peripatetica*, Pragae, Wolfgangi Wickhart, 1719.

⁵⁴ ZEDLER, Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, Bd. 59, Leipzig-Halle, Johann Heinrich Zedler, 1749, cols. 22–23.

⁵⁵ VOREL 1719, i. m. 84 és 99.

⁵⁶ VOREL 1719, i. m. 702.

⁵⁷ VOREL 1719, i. m. 115.

⁵⁸ *Cosmographia*, Cassoviae, Soc. Jesu, 1736, 117.

⁵⁹ Például *Cosmographia* 1736, i. m. 107-től kezdve.

⁶⁰ *Continuatio Cosmographiae*, Cassoviae, Soc. Jesu, 1741, 500.

⁶¹ *Continuatio* 1741, i. m. 326 és utána.

⁶² BREDL, Sigismund, *Cistercienser-Professoren im erzbischöflichen Seminare zu Prag = Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und Cistercienser-Orden*, 15(1894), 300: „...P. Eugen Worel, wohl einer der bedeutendsten und gelehrtesten Männer, von denen die Geschichte des Collegiums ad St. Bernardum erwähnt; mehrere Werke über Philosophie und Theologie in einer seinerzeit gründlich bearbeiteten Weise sind uns von ihm hinterlassen.”

Zsoldos, Endre

Ferenc Weiss, Elek Horányi and Kristóf Akai

Books without an author may give rise to several problems in bibliography. I describe three such cases, where Hungarian scholarship supposed Hungarian authors. These authors are Ferenc Weiss, Elek Horányi and Kristóf Akai. In the cases of Weiss and Akai we can clearly tell the real authors, while we can only say that the theses attributed to Horányi were quite likely not written by him, but probably by an Italian piarist professor.

Keywords: 18th century, Hungary, old books, bibliography, history of astronomy, history of physics.